

سیری در تاریخ و جغرافیای سرزمین بحرین: تحولات علمی و فرهنگی شیعی در بحرین

پدیدآورده (ها) : گلی زواره، غلامرضا

فلسفه و کلام :: درس‌هایی از مکتب اسلام :: تیر 1391 - شماره 614

از 43 تا 50

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/900263>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان

تاریخ دانلود : 28/03/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

تحولات علمی و فرهنگی شیعی در بحرین

در شماره خرداد ۱۳۹۱ به تقسیم‌بندی جغرافیایی بحرین به کهن و کنونی پرداختیم و درباره عظمت و قدرت شیعیان در گذشته و آثار بجا مانده از آن دوران تا به امروز مطالبی تقدیم کردیم و اینک در این شماره به تشکیل حوزه‌های علمی شیعی در بحرین و تعامل آنان با علمای ایران، و در نهایت به مهاجرت گروهی از علمای بحرین به ایران در زمان صفویه می‌پردازیم.

مرکز تحقیقات و پژوهش‌های علوم اسلامی

ابراهیم و کمال الدین ابراهیم (ابن سعادة) حلقه‌های آموزشی، علمی و اعتقادی تشکیل دادند، این علما برای افزایش توانایی‌های علمی و فکری به ایران و عراق مسافرت کردند و از شیوخ برجسته‌ای چون سید فضل‌الله راوندی بهره‌گرفتند. راشد بن ابراهیم و بیش از او ابن

حوزه‌های علمی شیعی در بحرین به برکت فضای آرام و امنیت سیاسی اجتماعی که سلسله‌های شیعی در بحرین به وجود آوردند، عالمان امامی بحرین نوعی تحول علمی و فرهنگی به وجود آوردند که علمایی چون قوام‌الدین محمد بن محمد بحرانی، ناصرالدین راشد بن

سعاده و شاگردش جمال‌الدین علی بن سلیمان که به مباحث کلامی امامیه اعتنایی ویژه داشتند، حوزه‌ای را در بحرین پدید آوردند که در تاریخ تشیع از اهمیت والایی برخوردار است. جمال‌الدین که به حکمت شیعی توجه خاصی داشت، در برخی آثار خویش به مباحث حکمت نظری پرداخته بود^(۱).

نقطه اوج این حوزه کلامی در شخصیت کمال‌الدین ابن میثم بحرانی (متوفی ۶۷۹هـ.ق) متجلی است که از محفل علی بن سلیمان برآمد و با تألیف آثار متعددی در کلام به عنوان یکی از برجسته‌ترین متکلمان امامیه به یاد ماند. وی از نسلی از عالمان بحرین است که در شهرهای شیعه‌نشین عراق (عتبات عالیات) و حله فعال بودند و با حوزه‌های علمیه در این نواحی در تعامل علمی بودند. به عبارت دیگر: بحرانی حلقه

اتصال تشیع بحرین به عراق عجم است. میراث فکری این دانشور در بحرین و عراق، در امتداد مکتب فقهی، کلامی و عرفانی است که در حله و نجف پدید آمد و به دست وی بارور گردید و به شاگردانش انتقال یافت^(۲).

بعد از یک قرن توقف نشاط علمی، بار دیگر در اوایل قرن نهم هجری حوزه‌ای در بحرین رونق گرفت که این بار بیشتر رویکردی فقهی داشت، در رأس این کانون علمی ابن متوج بحرانی قرار داشت که موفق گردید پژوهش‌ها و تجارب و یافته‌های علمی مکتب حله را به بحرین منتقل کند و البته خود نقش مؤثری در شکوفایی و باروری این

۱. امل‌الامل، ج ۲، ص ۱۸۹ - الکشکول، ج ۱، ص ۳۰۳ - فهرست علی منتجب‌الدین رازی، به کوشش عبدالعزیز طباطبایی، قم، ۱۴۰۴هـ.ق ص ۷۷.

۲. اطلس شیعه، ص ۴۳۹ - دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۱، ص ۴۱۶.

محافل فقهی بحرین دو مسیر متفاوت را پی گرفت:

گروهی چون حسین بن علی اوالی (زنده در میانه قرن دهم هجری) از شاگردان محقق کرکی به شیوه اصولیان حله و اخلاف آنان در جبل عامل لبنان پای بند بودند، از این رو مهاجرت شخصیتی چون حسین بن عبدالصمد عاملی (متوفی ۹۸۴هـ.ق) می توانست به این گرایش قوتی افزون تر ببخشد.

گروه دوم فقیهانی با رویکرد حدیث‌گرایانه بودند که افکار آنان با اخباریان حوزه ایران قرابتی بسیار داشت، از آن میان ابراهیم بن سلیمان مشهور به فاضل قطیفی (فوت نیمه قرن دهم هجری) قابل ذکر است. او در آثارش به این موضوع اشاره کرده

مکتب فقهی داشت، نخستین پدیدآورنده کتابی در آیات الاحکام به دنبال دیدگاه‌های علمای حله، همین عالم بحرانی بوده است، زین‌الدین علی بن حسن خطی و ابن فهد احسائی از فقیهان هم‌دوره او هستند. به زودی این حوزه فقهی از نفوذ اجتماعی خاصی برخوردار گردید و به عنوان نمونه، بازتاب این نفوذ را می توان در اقدام مفلح بن حسن صیمری (م ۸۸۷هـ.ق) در تألیف رساله‌ای که به تکفیر ابن قرقور اختصاص داشت، باز یافت این قرقور یکی از اعیان بحرین بود و به سبب تلاعب به شرع، مورد تکفیر صیمری قرار گرفت^(۱).

انشعاب اصولی و اخباری در میان علمای بحرین

هم‌زمان با روی کار آمدن صفویان در ایران، از آغاز قرن دهم هجری

۱. مقدمه‌ای بر فقه شیعه، سید حسین مدرسی طباطبائی، ترجمه محمد آصف فکرت، مشهد، سال ۱۳۴۸، ص ۱۵۱ و ۱۶۳ - الذریعة، آقابزرگ تهرانی، ج ۱۱، ص ۱۵۵.

شیخ یوسف بحرانی (متوفی ۱۱۸۶هـ.ق) و آثارش، آغاز جریانی تعدیل گردیده در گرایش اخباری بحرین بود که به طریق وسطی معروف گشت. گونه‌ای از مشرب صوفیانه از زمان ابن ابی جمهور احسایی (متوفی ۹۰۴هـ.ق) در بحرین نضج گرفته بود و بقای همین زمینه‌های تصوف در میان شیعیان بحرین در سده‌های بعدی بود که موجب گردید علمای بحرینی بر آن‌ها نقدها و ردیه‌هایی بنگارند.

در باره علوم عقلی باید گفت: از او اواسط قرن یازدهم هجری موج مباحث کلامی بار دیگر از سوی محمد بن یوسف بحرانی به وجود آمد و طی یک قرن با اهتمام کسانی چون احمد بن محمد بن یوسف خطی (متوفی ۱۱۰۲هـ.ق) سلیمان بن عبدالله ماحوزی (متوفی ۱۱۲۱هـ.ق) و احمد بن ابراهیم بن عصفو (متوفی

است که فقیهان اصولی از دانش‌های ائمه فاصله گرفته‌اند و این وضع باعث برجیده شدن بساط علمی گردیده است. در گفت‌وگویی با همتای خود محقق کرکی نیز این بحث‌ها را مطرح کرده و با مبانی فکری او مخالفت کرد^(۱).

با آن‌که گرایش اصولیان در نسل‌های بعد از قرن دهم هجری پویندگانی چون ماجد بن علی بحرانی و ماجد بن فلاح بحرانی داشت، اما از سده یازدهم هجری گرایش اخباری در حوزه‌های فقهی بحرین اهمیت افزون‌تری یافت. زین‌الدین علی بن سلیمان بحرانی (فوت ۱۰۶۴هـ.ق) که به عنوان نخستین نشردهنده علم حدیث در بلاد بحرین شناخته شده است، زمینه‌ساز شکل‌گیری شخصیت محدثانی چون سید هاشم بحرانی (متوفی ۱۱۰۷هـ.ق) عبداللح بحرانی (متوفی ۱۱۳۰هـ.ق) بود. ظهور

۱. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۱، ص

داد(۲).

۱۱۳۱هـ.ق) آثار شایان توجهی در مباحث کلامی، حکمت نظری و منطق به رشته نگارش درآمد^(۱).

مهاجرت علمای شیعی بحرین به

ایران

حملات مکرر فرقه

علمای بحرین از گذشته، بخصوص در دوران صفویه با کانون‌های علمی و فکری ایران در تعامل بوده‌اند و در این روابط فرهنگی، ضمن این‌که آنان میراث مکتوب شیعه را به مناطقی از ایران انتقال داده‌اند، عده‌ای از اهل فن در ایران نیز برای به دست آوردن منابع کهن به بحرین رفته‌اند.

ایاضیه (بازمانده خوارج) که در عمان استقرار داشتند، در قرن دوازدهم هجری و به‌خصوص در خلال سال‌های ۱۱۳۱ - ۱۱۳۰هـ.ق، ضربات جبران‌ناپذیری بر حوزه شیعیان وارد ساخت و آسیب‌های اساسی به میراث فکری و فرهنگی آنان به ویژه به کتابخانه‌های بحرین رسانید. در دو قرن پس از آن نیز

به‌طور کلی مهاجرت بحرینی‌ها به ایران در اواخر صفوی به چند دلیل بود: اشتیاق به زیارت بارگاه مقدس حضرت امام رضا علیه السلام و امام‌زادگان مدفون در مناطق گوناگون این سرزمین، اوج گرفتن موقعیت علمی و فرهنگی اصفهان و نیاز میرم آنان به

بحرین بارها درگیر آشوب‌های گوناگون بود. با این وصف، حوزه شیعی بحرین به حیات فرهنگی خود دوام بخشید و عالمانی در عرصه‌های علوم عقلی و نقلی چون حسین بن احمد بن عصفور بحرانی درازی (متوفی ۱۲۱۶هـ.ق) و علی بن عبدالله ستری (متوفی ۱۳۱۹هـ.ق) را پرورش

۱. همان، ج ۱۱، ص ۴۱۶.

۲. همان، ص ۴۱۷ و ۴۱۶.

زین الدین مقابی فرزند محمد بن سلیمان بحرانی در پی تسلط خوارج به این ناحیه، آن جا را ترک کرد. یاسر بن صلاح الدین بن علی بحرینی ناگزیر از بحرین گریخت و در شیراز ساکن گردید. وی شرحی از این مصایب را در کتاب «الروضه العلیه فی شرح الالفیه» نوشته است. مصیبت‌هایی که؛ مؤلف کتاب «انوارالبدرین» آن‌ها را تشبیه به فجایع کربلا کرده است. میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی در «مجمع‌التواریخ» شرحی از ناگواری‌هایی را که بحرینی‌ها از دست خوارج کشیده‌اند، آورده است.

علمای بحرینی در دهه‌های نخست مهاجرت علمای جبل عامل به ایران، برای استفاده از عصر علمی آنان، به ایران آمدند. شمس‌الدین محمد بن ابراهیم بحرانی نزد سید

تحصیل در حوزه این شهر و اخذ اجازه علمی و روایتی از علمای بلندپایه شیعه، هم‌چنین تقویت بنیه مالی و اقتصادی با توسعه موقوفات اصفهان. زیرا اهل علم در بحرین با فشارهای مالی روبه‌رو بودند و ضرورت داشت نیازهای مادی آنان چنان تأمین گردد که تلاش‌های علمی و فکری آنان را تحت الشعاع قرار ندهد. بحران‌های سیاسی و اجتماعی در بحرین بخصوص ناامنی‌های ناشی از یورش خوارج عمان از یکسو و حضور کم‌رنگ صفویان در این ناحیه تنگناهایی را برای اهل بحرین پدید آورد که باعث مهاجرت عده‌ای از آنان به ایران و شماری به قطیف و احساء گردید.

احمد درازی، پدر شیخ یوسف بحرانی، از کسانی بود که به دنبال تهاجم خوارج به بحرین در ۲۲ صفر ۱۱۳۱ هـ ق به قطیف رفت،

توبلی، عیسی و محسن، از آن جمله‌اند که میرزا عبدالله افندی اصفهانی آثار والدشان را در منزل آنان مشاهده کرده است^(۱).

عده‌ای از علمای بحرین عازم شیراز گردیدند، سید ماجد بن هاشم بحرانی در انتقال مکتب روایی به فارس نقش مهمی داشت، تا قبل از ورود وی به این قلمرو غالباً مکتب فلسفی دوانی و دشتکی بر شیراز و توابع آن حاکم بود، سید ماجد بحرانی آن‌چنان نفوذی داشت که مسیر تفکر دانشمندی چون فیض کاشانی را دگرگون ساخت، او از دوستان شیخ بهایی به‌شمار می‌آمد و آن دو با یکدیگر انسی استوار

حسین مجتهد کمرکی (متوفی ۱۰۰۱ هـ.ق) شاگردی کرد. شمار این افراد همچنان رو به افزایش رفت و در محفل درسی علامه مجلسی قابل توجه بود. حسن بن ندی بحرانی (متوفی ۱۰۹۷ هـ.ق) و احمد المقابلی اجازه‌هایی از علامه مجلسی دریافت کردند.

موقعیت علمی بحرینی‌ها در حوزه اصفهان چنان ارتقا یافت که یک بحرانی که خود از پرورش‌یافتگان مکتب صاحب بحار الانوار بود، توانست مجموعه عظیم و گران‌سنگی که بسان بحار الانوار علامه مجلسی بود، تدوین نماید. او شیخ عبدالله بن نورالدین بحرانی بود که کتاب پرحجم و بارزش «عوالم العلوم» را نگاشت، فرزندان و نوادگان مهاجران بحرینی در اصفهان اقامت گزیدند و تا پایان عمر در این شهر ماندند. پسران هاشم بن سلیمان

۱. تمییم امل الامل، ص ۱۱۷ - ۱۱۶ - طبقات اعلام الشیعه، شیخ آقا بزرگ تهرانی، قرن دوازدهم، ص ۴۳۲، ۵۰۱ و ۵۰۵ - لؤلؤة البحرین، ص ۹۰ - مجمع التواریخ میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی، ص ۴۰ - ۳۷ - مطالعاتی در باره بحرین و جزایر و سواحل خلیج فارس، عباس اقبال، ص ۱۰۰ - ۹۷.

داشتند. سید نعمه‌الله جزایری (متوفی ۱۱۱۲هـ.ق) به محضر یکی از شاگردان سید ماجد رسید، در همان موقع عده‌ای از اهل بحرین در شیراز به سر می‌بردند و این افراد موفق شدند حوزه این دانشور را گرمی و رونق ببخشند. از جمله آن‌ها می‌توان به حسین البحرانی، احمد بن جعفر بحرانی، ابوالجیر جعفر بن محمد بن حسن خطی بحرانی اشاره کرد. شیخ عبدالله سماهیجی بحرینی که به روایات و اخبار اهل بیت تأکید داشت، بعد از یورش‌های خوارج به بحرین، آن منطقه را ترک کرد و در شهر بهبهان از توابع استان خوزستان اقامت گزید و به ترویج مکتب اخباری پرداخت^(۱).

محمد بحرانی (متوفی ۱۰۳۸هـ.ق) که دانشور و ادیبی توانا بود، در شیراز قضاوت می‌کرد. پسرش نیز به همین مقام رسید و بعدها صدرالممالک اصفهان او را به این شهر آورد و در آن‌جا نایب‌الصدر گردید. صالح کسرزکانی فرزند عبدالکریم بحرانی (متوفی ۱۰۹۸هـ.ق) از سوی شاه سلیمان صفوی به سمت قاضی شیراز منصوب گردید. محمد بن عبدالحسین حسینی بحرانی روزگاری از بحرین به هند رفت و در آن‌جا منزلیتی به دست آورد، سپس به اصفهان آمد و شیخ‌الاسلام این شهر گردید^(۲).

ناگفته نماند مهاجران بحرینی علاوه بر تلاش‌های علمی و فکری، به مناصبی نیز در اصفهان و شیراز دست یافتند. سید ماجد بن سید

۱. طبقات اعلام الشیبه، قرن ۱۱، ص ۱۶ و ۱۱۳ و ۱۶۱ و ۴۸۳- همان، قرن ۱۲، ص ۴۶۲ و ۸۲۸.

۲. همان، قرن ۱۱، ص ۲۸۶، ۴۸۳ و ۴۸۲.